

УДК 327 (470): 356.35

Волошенко І. О.*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

В статті проаналізовано проблеми розбудови збройних сил нових незалежних держав Центральної Азії, а також їх потенціал. Визначено особливу роль Російської Федерації для підтримки військово-політичного становища кожної з держав. Критично оцінено роль ОДКБ в Центральній Азії.

Ключові слова: нові незалежні держави Центральної Азії, забезпечення обороноздатності, військовий потенціал, Організація Договору колективної безпеки.

The article analyzes the problems of building the armed forces of newly independent states of Central Asia, and their capacity. Defined Russian's special role for the support of the military-political situation in each State. Critically evaluated the role of the CSTO in Central Asia.

Key words: newly independent states of Central Asia, ensure the defense, military capabilities, Collective Security Treaty Organization.

В статье проанализированы проблемы развития вооруженных сил новых независимых государств Центральной Азии, а также их потенциал. Определено особую роль Российской Федерации для поддержки военно-политического положения каждого из государств. Критически оценена роль ОДКБ в Центральной Азии.

Ключевые слова: новые независимые государства Центральной Азии, обеспечение обороноспособности, военный потенциал, Организация Договора коллективной безопасности.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в Центральній Азії (ЦА), які мали місце в 1990-х – на початку 2000-х років і супроводжувались складними внутрішніми конфліктами (громадянська війна в Таджикистані 1992-1997 рр., сутички з радикальними ісламістами на території Узбекистану в 1999-2000 рр.), а також сусідство з Афганістаном, показали, що питання забезпечення обороноздатності країн регіону є нагальною проблемою їх розвитку. Актуалізують її й окремі внутрішньо-регіональні проблеми, на кшталт питання розподілу водних ресурсів, розбіжності щодо якого здатні, на думку президента Узбекистану І. Карімова, «викликати війну» [2]. Тому підтримка обороноздатності держави залишається пріоритетом для всіх держав ЦА, включно з нейтральним Туркменістаном.

* аспірантка кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Дорошко М. С.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи дану проблему, автор спиралася на роботи Л. Бондарця [10], О. Костюхіна [5], М. Лаумуліна [6], В. Лєтова [11], К. Сироежкіна [14], В. Парамонова і О. Столповського [13] та інших. В ході роботи використовувалися дані інтернет-джерел, аналітичні праці спеціалізованих дослідницьких організацій з військової проблематики.

Мета статті. Дати характеристику сучасному стану збройних сил держав ЦА, визначити роль РФ в підтримці обороноздатності кожної з країн, розглянути діяльність ОДКБ як прикладу військово-політичного співробітництва РФ з країнами ЦА.

Основні результати дослідження. Поняття безпеки в «класичному» реалізмі виходить з базових принципів цієї теорії, засновник якої Г. Моргентау зазначає: «На що б не була спрямована політична діяльність держави, яку б форму не приймали її інтереси в своєму остаточному вигляді вони все одно будуть представляти собою боротьбу за могутність» [1, с. 72-88]. Безпека для реалістів – це, перш за все, політична безпека держави, що забезпечується за рахунок її могутності. Серед компонентів могутності провідне місце займають ресурси, пов'язані з військовими можливостями держави.

Виокремлення Р. Ульманом та Б. Бузаном у першій половині 80-х рр. XX ст. невійськового виміру безпеки, розширило поняття «безпека» і поле для його дослідження. Від акценту на національну безпеку дослідники перейшли до досліджень міжнародної і, в першу чергу, регіональної безпеки. Розширився і об'єкт вивчення безпеки – ним стала не тільки держава, але й суспільство, окрема людина. Стала більш складною типологія безпеки: дослідники почали писати не тільки про військову і політичну безпеку – акцент, характерний для реалістів – але й про економічну, соціальну, екологічну безпеку.

Незважаючи на розбіжності у поглядах на природу і сутність національної безпеки як науковців, так і окремо взятих держав, її фундаментальною основою залишається військово-політична складова. Саме вона є наріжним каменем як в теоретичних концепціях безпеки держав ЦА, так і їх практичної реалізації у внутрішній і зовнішній політиці. Військово-політичні аспекти національної безпеки держав ЦА стосуються в першу чергу такого поняття, як підтримка обороноздатності країни, яке включає в себе стан збройних сил країни, наявність (або відсутність) військових союзників; розміри військового бюджету; науково-технічний, економічний та демографічний потенціал країни, моральний дух нації.

Після розпаду СРСР і утворення на території колишньої радянської Середньої Азії п'яти нових незалежних держав майже вся радянська бойова техніка та озброєння, що опинилися на той час на території цих країн, за винятком ядерної зброї і стратегічних ракет, стали основою для створення національних збройних сил нових незалежних республік. Винятком був лише Таджикистан, який практично не отримав у спадок озброєння колишньої Радянської армії.

Практично у всіх країнах регіону були проведені і продовжують проводитися військові реформи, створена власна інфраструктура і система командування, проведена передислокація військ, розроблена військова доктрина, покликана відповідати новим військово-політичним умовам і національним інтересам незалежних держав, принаймні, в розумінні цих інтересів правлячими елітами. Кожна з молодих національних армій зіткнулася і продовжує стикатися з найскладнішою проблемою нестачі кваліфікованих офіцерських кадрів і військово-технічних фахівців, викликаної масовим відтоком з колишньої радянської Середньої Азії офіцерів і фахівців. Для вирішення цієї проблеми в кожній республіці була створена національна система військової освіти. Однак можливості національних військових навчальних закладів обмежені, а тому в рамках програм двосто-

роннього та багатостороннього міжнародного військового співробітництва тисячі офіцерів і кандидатів в офіцери з країн Центральної Азії пройшли і проходять підготовку в Росії, Україні, Білорусі, а з середини 1990-х років, ще й у США, Туреччині, Німеччині, Великобританії, Франції, інших країнах НАТО, а також у Китаї та Індії. І все-таки «кадрова проблема» не втрачає своєї актуальності, особливо для армій Таджикистану, Туркменістану та Киргизстану.

Військові витрати центральноазіатських держав постійно зростають, що дозволяє говорити про мілітаризацію регіону. Згідно даних SIPRI (Стокгольмський інститут дослідження проблем миру) військові витрати в ЦА стабільно росли. Так військові витрати Казахстану зросли з 206 млн. дол. США в 1999 р. до 855 млн. дол. в 2008 р., а Киргизстану відповідно з 44,8 млн. до 79,3 млн. дол. [3].

Узбекистан і Киргизстан, які займають 34 і 44 місце серед 171 країни світу за рівнем військових видатків, витрачають близько 3% ВВП на цю сферу, при 74 і 145 місці за рівнем ВВП на душу населення [4]. Таджикистан, що займає 142 місце за рівнем ВВП, витрачає 1,5% ВВП на військові потреби, Казахстан з 49 місцем витрачає 1,1% [4].

Якщо порівнювати військові витрати окремих країн, відразу виявляться абсолютні лідери регіону. Так, за даними лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень (МІСД), військові витрати Казахстану та Узбекистану за 2012 рік становлять по 1,4 млрд. дол. на рік, що в 20 разів більше, ніж військовий бюджет Таджикистану і в 45 разів – Киргизії. На оборону Туркменістану, згідно з офіційними даними, йде 1,5 відсотка видаткової частини бюджету – близько 130 млн. дол. Однак, за альтернативними підрахунками, на оборону і безпеку Туркменістан витрачає не менше 500-600 млн. дол. на рік [5].

Чисельність особового складу Збройних сил Казахстану налічує близько 74 тис. осіб. Важливо зазначити, що армія Казахстану переведена на бригадну основу, за зразком армій країн-членів НАТО. При цьому близько 65% особового складу є військовослужбовцями, що проходять службу за контрактом. Країна володіє достатньою кількістю військової техніки, активно розбудовує морський флот на Каспії. Військовий бюджет Казахстану виріс у 25 разів за 20 років незалежності, при цьому чверть військового бюджету у 2012 році було виділено на закупівлю сучасного комунікаційного обладнання [5]. У 2012 році в Уральську на воду спустили ракетно-артилерійський корабель «Казахстан» водотоннажністю близько 250 тонн. Казахстан планує перетворити порт Актау у важливий транспортний вузол.

Казахстан став єдиною країною в Центральній Азії, яка за військовими закупівлями змогла потрапити в «Мілітері Беленс» у 2012 році. Виокремлено дві важливих угоди – 40 систем ППО С-300 і 20 винищувачів МіГ-31, які були укладені з Рособоронекспортом [5]. Закупівлі такої великої кількості військової техніки у Росії показують, що незважаючи на плани з диверсифікації військово-політичного співробітництва, Казахстан залишається орієнтованим на свого північного сусіда.

Володіючи досить великою для регіону армією, Казахстан проводить незалежну, однак узгоджену з Росією, військову політику. Казахстансько-російські відносини відрізняються від усіх інших в регіоні. Казахстан – один з найбільш лояльних і надійних партнерів Росії на пострадянському просторі, а також учасник усіх інтеграційних проектів за участю РФ. Росія є основним зовнішньополітичним партнером Казахстану. Вони є співзасновниками СНД, Митного Союзу/ЄврАзЕс, взаємодіють у рамках ОДКБ і ШОС, беруть участь у багатосторонніх переговорах щодо статусу Каспійського моря. Але між двома партнерами не виключені протиріччя. Так у російської сторони викликали занепокоєння

переговори, які провів у Пекіні Президент Казахстану в кінці грудня 2006 р., в ході яких обговорювалися деталі прокладки відразу двох трубопроводів для нафти і газу [6, с. 109]. Однак економічне зближення Казахстану з КНР все ж не викликає в Москві сильного занепокоєння, як наприклад зміна зовнішньополітичного курсу інших країн регіону. Однак Казахстан намагається позбутися «комплексу молодшого брата», розбудовуючи свою політику по різним векторам.

Найважливішою складовою військово-технічного співробітництва Казахстану з РФ з 2003 р. є співробітництво в галузі захисту повітряного простору. Ремонт казахстанської техніки на російських заводах ведеться за зниженими цінами. Першочергові інтереси Росії в Казахстані в сфері безпеки полягають у наступному: підтримка тісного двостороннього військового співробітництва на стратегічному рівні; спільна експлуатація і підтримка на належному рівні боеготовності космодрому Байконур, який РФ орендує до 2050 року, полігонів і стратегічних баз; збереження Казахстану в системі колективної ППО.

Збройні сили Узбекистану становлять близько 65 тисяч осіб. Сухопутні війська у їх складі налічують до 45 тис. осіб. На думку О. Костюхіна, незважаючи на удаваний бум у галузі військових витрат, ця країна не уклала великих угод у військовій області. Це дає підстави припускати, що замість закупівлі сучасного озброєння і військової техніки (ОВТ) Узбекистан витрачає кошти на модернізацію, утримання і технічне обслуговування наявних ОВТ та інші адміністративно-господарські потреби [5]. Причинами мілітаризації держави є складна соціально-політична обстановка, а також конфлікти з сусідами Узбекистану – Киргизстаном і Таджикистаном.

Рівень освіченості та бойової підготовки військовослужбовців в Узбекистані вважається найвищим в Центральній Азії. Збройні сили країни в даному відношенні перевершують армії Казахстану, Туркменістану, Киргизії і Таджикистану. Вся наявна бойова техніка в республіці радянського виробництва. Події 1999 та 2000 років, коли на території Узбекистану відбувалися сутички урядових військ з радикальними ісламістськими угрупованнями, стали реальною перевіркою армії Узбекистану.

В забезпеченні обороноздатності офіційний Ташкент довго орієнтувався на співробітництво із США. Після відмови РФ надати термінову військову допомогу влітку 1998 р. у зв'язку з виходом армії талібів до узбецько-афганського кордону, в 1999 році Узбекистан відмовився пролонгувати Договір про колективну безпеку. Цей крок був обумовлений не лише реакцією на бездіяльність Москви, скільки бажанням підстрахуватися на випадок неспроможності Росії гарантувати безпеку регіону. Однак події 2005 року в Анджані, і криза в узбецько-американських відносинах, змусила Узбекистан радикально змінити вектор військово-політичного співробітництва у бік РФ. Так Узбекистан підписавши договір про союзні відносини з Росією, у 2006 році оголосив про свій вихід з ГУУАМ і вступив до ЄвразЕС та ОДКБ. Однак поступово політичний режим І. Карімова відмовився і від допомоги Москви у забезпеченні військово-політичної безпеки. В кінці серпня 2012 року був ухвалений закон «Про затвердження Концепції зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан», яким закріплена неможливість приєднання держави до військово-політичних блоків [7]. Крім того, в країні заборонено розміщувати військові бази іноземних держав. В Ташкенті сподіваються, що позаблоковий статус дозволить передусім захистити інтереси політичного режиму І. Карімова щодо недопущення втручання зовнішніх сил у внутрішні справи держави.

Російсько-узбецькі відносини у військово-політичній сфері пройшли кілька етапів. До 1999 р. РФ мала вплив на Ташкент, в першу чергу пов'язаний із спадщиною СРСР. У 1999-2005 рр. відносини двох країн погіршилися, на що вплинули тісні контакти узбець-

кого керівництва з членами НАТО, особливо США. З 2005 р. спостерігалось покращення відносин РФ і Узбекистану, що було пов'язано з підтримкою позиції узбецького керівництва офіційною Москвою щодо «андижанських подій» 2005 р. Однак таке потепління тривало до 2009 р., після чого Узбекистан знову змінив вектор своєї зовнішньої політики в бік західних держав. Очевидно, що участь в ОДКБ обтяжувала Узбекистан. Однак для збройних сил Узбекистану військове співробітництво з РФ залишається вкрай важливим: армія, бронетехніка, авіатехніка, засоби ППО потребують модернізації. Серед республік Центральної Азії Узбекистан займає 1-е місце по закупівлях російських озброєнь. З 2000 р. Узбекистан щорічно резервує до 250 тис. тонн бавовняного волокна в обмін на військово-технічну продукцію з Росії (біля чверті всієї виробленої в країні бавовни). Оплатою за постачання зброї є й транзит туркменського газу через узбецьку територію [6, с. 79].

Однак 4 червня 2009 р. Узбекистан відмовився підписати угоду про створення Колективних сил оперативного реагування ОДКБ. 28 червня 2012 р. Ташкент направив ноту з повідомленням про призупинення членства своєї країни в ОДКБ, а 19 грудня 2012 р. офіційно призупинив членство в цій організації. З 2006 р., коли Ташкент відновив членство після виходу в 1999 р., взаємодія цієї країни з іншими учасниками ОДКБ була неповноцінною. В останні роки Узбекистан все частіше відмовлявся від участі у заходах, що проводяться ОДКБ, причому не тільки військових. На таку політику керівництва Узбекистану впливали як особливий погляд на роль держави в регіоні, так і напружені відносини з сусідніми державами – Киргизстаном і Таджикистаном, що одночасно є членами ОДКБ, – з питань територіального розмежування і будівництва гідроенергетичних споруд на їх території.

Збройні сили Киргизької республіки утворені 29 травня 1992 р., коли під її юрисдикцію були переведені з'єднання і частини Радянської Армії, що дислокувалися на території республіки. На той час чисельність військ Міністерства оборони становила 20 тис., за останні роки чисельність скоротилася до 15 тис. чоловік, 70-75% становлять контрактники. Оскільки держава немає достатніх фінансових ресурсів для забезпечення власної воєнної безпеки, вона досягається Киргизстаном активними союзними відносинами з більш потужними державами. До 2010 року Киргизія активно розбудовувала військово-політичні відносини з США, а на сьогодні військово-політична безпека держави забезпечується союзницькими відносинами з РФ. У рамках ОДКБ керівництво Киргизії погодилося на розміщення на території аеродрому Кант російської військової бази. Авіабаза призначена в першу чергу для забезпечення спільної безпеки Росії і Киргизії. Керівництво Киргизії прагне активно користуватися перевагами ОДКБ, зокрема з метою отримання озброєнь на безоплатній основі або за внутрішніми цінами. З цією метою, а також для розвитку промислової кооперації в Бішкеку діє представництво Рособоронекспорту. Збройні сили Киргизстану відчувають потребу в отриманні засобів зв'язку, боєприпасів, вертолітних двигунів і обмундирування. Зазвичай, в якості оплати за російське озброєння Киргизія не стягує орендну плату з російських військових частин, дислокованих в Чуйській і Іссик-Кульській областях республіки. Натомість Росія поставляє військово майно Киргизії в рахунок оплати за оренду чотирьох військових об'єктів на киргизькій території, в тому числі авіабази в Канті. Сума орендної плати становить 4,5 млн. дол. на рік. Киргизька сторона в рамках взаємозаліків двох держав витрачає 2 млн. дол. США на навчання своїх військовослужбовців у російських військових вузах [6, с. 80]. Киргизія зацікавлена в тісній промисловій інтеграції з Росією, що також відповідає інтересам Росії, бо дозволяє відновити порушену з розпадом СРСР кооперацію, а також створити умови для самостійного виробництва Киргизією військової техніки.

На відміну від інших колишніх радянських республік Середньої Азії Таджикистан не отримав у спадок ніякого озброєння колишньої Радянської армії. Замість цього, Міністерство оборони РФ взяло під контроль дислоковану в Душанбе 201-ю мотострілецьку дивізію, перенісши командування дивізії з Ташкента до Москви. На території Таджикистану розташовувався великий контингент радянських прикордонних військ СРСР, який надалі комплектувалися російським офіцерським складом і таджицькими призовниками. Довгий час на базі 201 дивізії дислокувалися миротворчі сили СНД.

Внаслідок присутності в країні російських військ і громадянської війни, Збройні сили Таджикистану формально і юридично з'явилися тільки в квітні 1994 року, хоча датою відліку вважається 23 лютого 1993 р., коли частини, сформовані з Народного фронту пройшли урочистим маршем по Душанбе. Рівень технічного забезпечення і боєздатність таджицької армії як протягом 1990-х років, так і на сьогодні залишаються низькими. Про це свідчить неможливість контролювати кордон з Афганістаном, відсутність контролю урядових військ над цілими районами держави. Армія республіки залишається найменш оснащеною в регіоні. Як і Киргизстан, Таджикистан змушений поклатися на допомогу зовнішніх сил. Протягом довгого періоду часу це була РФ. Збройні сили Таджикистану – найслабші в Центральній Азії. Оборонного бюджету не вистачає на військові закупівлі. У такій ситуації ВТС з Росією набуває важливості для таджицьких збройних сил. Таджикистан займає не останнє місце у військових планах Росії: тут розташовується переданий у власність Росії оптико-електронний вузол Нурек («Окно») системи контролю космічного простору. Цей об'єкт важливий для національної безпеки Росії та її союзників. Російська 201-а мотострілецька дивізія (8 тис. осіб) дислокується в Душанбе, Кулябі і Курган-Тюбе. На аеродромі Айні в 10 км від Душанбе розміщується авіаційна складова російської бази: до 10 літаків Су-25 і Су-27, а також не менше 10 бойових вертольотів. Крім цього, при Міноборони Таджикистану на основі міждержавних угод між Росією і Таджикистаном сформований апарат Головного військового радника. Ремонт, постачання запасних частин, модернізацію озброєнь і навчання майбутніх офіцерів Росія здійснює майже безоплатно [6, с. 81].

РФ намагаючись посилити свій вплив в регіоні запропонували деяким з держав ЦА щедру фінансову допомогу в обмін на лояльність до військово-політичних проектів, які просуває Москва на теренах СНД. Так візит російського президента В. Путіна у вересні 2012 року в Бішкек, зокрема, був спрямований і на остаточне вирішення питання щодо продовження термінів перебування військової бази «Кант» Росії і надання безоплатної допомоги в розмірі 1,1 млрд. дол. на закупівлю озброєння і військової техніки російського виробництва. Киргизстан продовжив терміни присутності російської військової бази на 15 років. Однак така щедра допомога Киргизстану вплинула на відносини РФ з Таджикистаном, якому Москва вирішила виділити лише 400 млн. доларів США. При цьому Душанбе продовжив терміни присутності на своїй території 201-ї російської військової бази на 49 років. У відповідь на таку політику з боку Москви Душанбе відклав візит начальника генерального штабу збройних сил Росії Валерія Герасимова на невизначений термін і розпочав переговори з представником США Р. Блейком. Таким чином Таджикистан з часів розпаду СРСР вперше отримав геополітичну альтернативу Росії. Активізацію відносин із західними країнами керівники республіки використовують як метод тиску на РФ.

Окремо від усіх інших держав регіону стоїть Туркменістан, який з 12 грудня 1995 року дотримується нейтрального статусу. Резолюція № 50/80 «Про постійний нейтралітет» була офіційно прийнята Генеральною Асамблеєю ООН.

Збройні сили Туркменістану налічують 22 тисячі чоловік (за деякими даними, 26 тисяч). Вони складаються з сухопутних військ, ВПС і ВМФ. Оскільки Туркменістан фак-

тично є тоталітарною державою і залишається однією з найбільш закритих країн світу, то дані про її збройні сили ніде не публікуються [8].

У липні 1992 року Росія і Туркменістан уклали договір щодо спільних дій у сфері оборони. Відповідно до цього документу Російська Федерація виступила в якості гаранта безпеки Туркменії і передала частини колишньої Радянської армії, дислоковані на туркменській території, для формування національних збройних сил. Деяка частина військ залишалась під російським і спільним командуванням з поступовою передачею його туркменській стороні протягом 10 років. У 1993 році Москва і Ашхабад підписали угоду про спільну охорону державного кордону Туркменістану і статус російських військовослужбовців на туркменській території. На прохання Ашхабада російські прикордонники залишили Туркменію до кінця 2000 року. Однак з моменту початку військової операції США в Афганістані Ашхабад надав транспортний коридор для гуманітарних вантажів у цю країну.

Туркменістан, який здійснює масштабний експорт нафти і газу, не відчуває труднощів з фінансуванням армії. Головними проблемами збройних сил країни полягають у низькому рівні підготовки солдатів і офіцерів, у нестачі запасних частин для бойової техніки, і особливо в нестачі підготовлених пілотів. Тому важко визначити боєздатність армії цієї країни [8]. Останні роки Ашхабад приділяє значну увагу розбудові військово-морського флоту на Каспії, який базується в м. Туркменбаші. У 2010-му була прийнята програма розвитку військово-морських сил збройних сил Туркменії на період до 2015 року, але її зміст залишається закритою інформацією.

Каспійська флотилія діє як частина спільної російсько-казахсько-туркменської флотилії під російським командуванням зі штабом в Астрахані. Вона включає 5 патрульних катерів «Гриф-Т» українського виробництва, 2 ракетних катера «Блискавка» і 1 американський патрульний катер. Як повідомляють інтернет-джерела, Туркменістан спушив на воду 8 бойових кораблів, 4 з яких будуть оснащені сучасною зброєю, в тому числі, ракетами типу «земля-повітря», мінометами і кулеметами. Військові кораблі були виготовлені турецькою фірмою «Dearsan» [9].

В цілому збройні сили Туркменії за своєю боєздатності займають середнє положення в регіоні. Вони перевершують армії Киргизії і Таджикистану, але значно поступаються арміям Узбекистану та Казахстану. Туркменська армія, цілком ймовірно, може відбити вторгнення невеликих озброєних груп, але нездатна самостійно витримати локальний конфлікт ні з одним зі своїх сусідів.

Незважаючи на всі успіхи ЦА республік у розбудові національних збройних сил, жодна з них не має справді боєздатної армії і не може забезпечити обороноздатність власними силами. В першу чергу це пов'язано з відсутністю достатнього фінансування і кадровою проблемою. Отже, основним шляхом удосконалення власних збройних сил залишається військово-технічне співробітництво держав ЦА з Росією у рамках ОДКБ, з європейськими країнами і США в рамках НАТО, а також іншими суттєвими політичними силами в регіоні – КНР, Індією, Туреччиною. Однак, найбільший вплив на вирішення проблеми обороноздатності країн регіону має РФ – в першу чергу в рамках організації ОДКБ.

Взаємодія Росії з більшістю пострадянських держав, у тому числі країнами ЦА, у сфері безпеки почалося в форматі СНД. Першою спробою сформувати механізми забезпечення регіональної безпеки безпосередньо в Центральній Азії було створення та розгортання на території Таджикистану в період громадянської війни 1992-1996 років Колективних миротворчих сил (КМС) СНД. Відповідно до рішення Ради глав держав СНД від 22 січня 1993 року до складу КМС увійшли російська 201-я мотострілецька дивізія і по одному зведеному батальйону від Казахстану, Киргизстану і Узбекистану. На думку

провідних експертів Центральної Азії з питань безпеки, «КМС зіграли важливу роль в стабілізації обстановки та попередження впливу конфлікту на територію сусідніх держав ЦА» [10, с. 92].

Багатосторонньої взаємодії всередині Співдружності вимагала сфера охорони державних кордонів. Особливо це стосувалося ділянок кордону з Афганістаном. В 1992 році був утворений єдиний координаційний орган – Рада командувачів прикордонними військами СНД. За оцінкою експертів, «саме завдяки спільним зусиллям та провідній ролі Росії, колишнім радянським республікам вдалося зберегти стійку систему охорони кордонів. При цьому Росія в рамках СНД взяла на себе основний тягар зобов'язань з формування прикордонних структур Таджикистану, Киргизстану та Туркменістану» [11, с. 105].

Практична реалізація багатосторонньої взаємодії у сфері безпеки втілювалася також у створенні в 1995 році Об'єднаної системи протиповітряної оборони (ОС ППО) СНД. В рамках ОС ППО стали щорічно проводитися навчання «Бойова співдружність» із залученням підрозділів ППО національних збройних сил країн СНД.

Одним з напрямків військово-політичної взаємодії Росії з центральноазіатськими державами став Договір «Про колективну безпеку» (ДКБ), який було підписано 15 травня 1992 року всіма ЦАД (крім Туркменістану), РФ та Вірменією. Співпраця в рамках Договору у 90-ті роки йшла паралельно з аналогічними процесами в форматі СНД і в основному залишалася на рівні декларацій, що не переходила у практичну площину. Це, в свою чергу, призвело до падіння популярності ДКБ і скорочення числа його членів. У 1999 році Договір не пролонгували Узбекистан, Азербайджан і Грузія.

Поновлення багатостороннього співробітництва в рамках Договору почалося з ініціативи Росії. 14 травня 2002 на московській сесії було прийнято рішення про перетворення ДКБ в міжнародну структуру – Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ). 18 вересня 2003 держави-члени ОДКБ (Росія, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан) ратифікували Статут і Угоду про її правовий статус, а 2 грудня 2004 року організація отримала статус спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН. У серпні 2006 року до ОДКБ приєднався Узбекистан, що в першу чергу було пов'язане з напруженістю у стосунках узбецького керівництва з США і західними країнами після «андижанських подій» 2005 року. В цей період ОДКБ, робота якої стає механізмом посилення ролі Росії в ЦА, поступово трансформується з військово-політичного блоку в міжнародну універсальну організацію безпеки, прагнучи зайняти особливу нішу, як в глобальній системі міжнародних відносин, так і на регіональному рівні.

Вищим органом Організації є Рада колективної безпеки (РКБ) у складі глав держав-членів ОДКБ. Основними органами ОДКБ є: Рада міністрів закордонних справ – консультативний і виконавчий орган з питань координації взаємодії держав-членів у сфері зовнішньої політики; Рада міністрів оборони – консультативний і виконавчий орган з питань координації взаємодії держав-членів в області військової політики, військового будівництва та військово-технічного співробітництва; Комітет секретарів рад безпеки – консультативний і виконавчий орган з питань координації взаємодії держав-членів в області забезпечення їх безпеки; Об'єднаний штаб ОДКБ – постійно діючий робочий орган Організації, що відповідає за підготовку пропозицій і реалізацію рішень з військової складової ОДКБ [12].

З 2004 року в рамках ОДКБ увійшло в практику проведення в країнах Центральної Азії щорічних навчань «Рубіж», орієнтованих на протидію загрозам регіональної безпеки, а починаючи з 2003 року, силами спеціальних і прикордонних служб держав ОДКБ на регулярній основі проводиться антинаркотична операція «Канал».

З метою інтенсифікації співробітництва між державами-членами ОДКБ у 2004 році Росія виступила за скасування діючої в рамках СНД Міждержавної комісії з військово-економічного співробітництва (МКВЕС) і запропонувала, щоб робота органу з подібними функціями була організована в рамках ОДКБ. 23 червня 2005 президентами держав-членів Договору (Росії, Білорусії, Вірменії, Казахстану, Киргизстану і Таджикистану) було прийнято рішення про створення Міждержавної комісії з військово-економічного співробітництва (МКВЕС) ОДКБ. Створення Комісії мало на меті об'єднати і скоординувати зусилля держав-членів Організації для подальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва, розвитку інтеграції і більше комплексного вирішення питань військово-економічного та військово-технічного співробітництва.

Виходячи з того, що колективні сили безпеки і багатосторонні формати найбільше підходять саме для Центральноазіатського регіону, в ОДКБ було прийнято рішення про створення Колективних сил оперативного реагування (КСОР), а також власного спецназу – Колективних сил швидкого реагування (КСШР). Ще в рамках ДКБ Рада колективної безпеки прийняла рішення про формування КСШР в Центральній Азії у складі військових підрозділів Росії, Казахстану, Киргизстану і Таджикистану загальною чисельністю до 1500 чоловік, за підтримки російських ВВС. У 2003 р. на території Киргизстану на авіабазі «Кант» було розміщене авіаційне угруповання ВПС Росії, яке стало однією зі складових КСШР. У 2004 р. за пропозицією Москви Рада міністрів оборони країн ОДКБ прийняла рішення довести чисельність КСШР до 4 тисяч чоловік. Перспективним напрямком роботи з розвитку та вдосконалення КСШР на сучасному етапі залишається створення об'єднаних систем бойового управління, розвідки та зв'язку.

Усі центральноазіатські республіки пов'язані з Росією двосторонніми угодами про військово-технічне співробітництво. Однак співробітництво РФ з кожною з республік має свої особливості. Загальним є те, що для членів ОДКБ створюються найбільш сприятливі умови для закупівлі російської військової техніки. Однак ця військова техніка повинна озброювати національні військові формування, включені до складу КСШР. Лише в такому випадку вартість продукції буде відповідати ціні для російської армії. Незважаючи на досить велике число оборонних підприємств в регіоні, без участі Росії не функціонує жодне з підприємств оборонної промисловості країн Центральної Азії.

Головна цінність ОДКБ для пострадянських країн полягає в тому, що на сьогоднішній день ця організація є єдиним спеціалізованим регіональним інститутом безпеки військово-політичного характеру. Причому, ОДКБ має необхідний організаційний, нормативний і політичний інструментарій для протидії існуючим загрозам і викликам, і в той же час «не обтяжена додатковими вимірами (економічними, культурними і т.п.)» [13]. Саме в такому вигляді Організація має реальний зміст і найбільш приваблива для її членів, в тому числі для Росії, яка розраховує з її допомогою зміцнити свої позиції в Центральній Азії.

Однак на сучасному етапі ОДКБ демонструє свою неефективність і стикається з низкою проблем. Як справедливо відзначає К. Сироежкін, в ОДКБ відсутні загальні підходи до проблем регіональної безпеки і концептуальні підходи до військового будівництва держав-членів ОДКБ. Національні концепції безпеки, зовнішньої політики і військові доктрини не тільки не узгоджуються між державами-членами організації, але часто розробляються за участю фахівців держав, що належать до інших військово-політичних блоків. Немає розуміння загальних загроз глобальної та регіональної безпеки. Кожна з держав-членів ОДКБ прагне самостійно визначати власну ієрархію загроз і викликів безпеки, які можуть сильно відрізнятись від обраної іншими державами ієрархії загроз. Ді-

яльність ОДКБ орієнтована виключно на захисті від зовнішньої агресії. Про існуючі або потенційні загрози всередині простору ОДКБ, за рідкісним винятком, держави-члени вважають за краще не говорити.

Якщо ОДКБ претендує на роль організації колективної безпеки, то вона не може не робити акцент на розвитку політичних компонентів, не працювати з конфліктами на території країн-учасниць, не займатися перед-конфліктним моніторингом і не розвивати арсенал попереджувальних заходів і санкцій, не організовувати переговорні процеси і пост-конфліктне врегулювання.

Процедури прийняття рішень в ОДКБ (консенсус, обов'язкове офіційне звернення президента чи парламенту тієї чи іншої країни за допомогою) істотно обмежують можливості ОДКБ по практичному використанню її потенціалу [14, с. 133-134].

Висновки. Таким чином, в Центральній Азії проблема забезпечення обороноздатності пов'язана в першу чергу з недостатніми фінансовими можливостями держав регіону. Якщо економічний розвиток Казахстану, Узбекистану і Туркменістану дозволяє підтримувати збройні сили в належній бойовій готовності, то Киргизстан і Таджикистан майже повністю залежні від зовнішніх сил, особливо РФ. Двосторонні відносини РФ з ЦАД у військово-політичній сфері націлені в першу чергу на підвищення ролі РФ у Центральній Азії. А ОДКБ можна розглядати як структуру, що працює переважно в національних інтересах Росії. Тому участь держав Центральної Азії, наприклад в ШОС або програмі НАТО «Партнерство заради миру», можна назвати спробою зберегти баланс сил в регіоні і зменшити залежність держав від РФ.

Список використаних джерел

1. Моргентау Ганс. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир / Ганс Моргентау // Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 72-88.
2. Проблемы с водными ресурсами в Центральной Азии могут стать причиной конфликта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aljazeera.ru/проблемы-с-водными-ресурсами-в-центра>.
3. Розраховано за даними SIPRI Yearbook 1999 та SIPRI Yearbook 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sipri.org/yearbook/1999>, <http://www.sipri.org/yearbook/2008>.
4. The World Factbook. Country comparison: Military Expenditures [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rank-order/2034rank.html>.
5. Костюхин А. А. Центральная Азия: отход от России или интеграция в рамках Евразийского Союза? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir-politika.ru/3121-centralnaya-aziya-uhod-ot-rossii-ili-integraciya-v-ramkah-evraziyskogo-soyuza.html>.
6. Лаумулин М. Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Том II: Внешняя политика и стратегия США на современном этапе и Центральная Азия / М. Т. Лаумулин. – Алматы : КИСИ, 2006. – 348 с.
7. Закон Республіки Узбекистан про основні принципи зовнішньополітичної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=39322.
8. Соколов Б. Армия пустыни. Туркменские вооруженные силы с легкостью поместятся на стадионе средних размеров / Борис Соколов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpk-news.ru/articles/16734>.

9. Туркменистан спустил 8 военных кораблей на Каспий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tert.am/ru/news/2013/06/10/turkmenstan-kaspits-tsov>.
10. Бондарец Л. М. Военно-политический аспект интеграции в Центральной Евразии / Л. М. Бондарец // Проекты сотрудничества и интеграции для Центральной Азии: сравнительный анализ, возможности и перспективы: материалы международной конференции, Худжанд, 26-28 июня 2007 года. – Бишкек : Общественный фонд Александра Князева (Кыргызстан) и Институт Центральной Азии и Кавказа (Россия), 2007. – С. 85-100.
11. Летов В. Ю. Историческая роль пограничных войск России в обеспечении безопасности южных рубежей СНГ / В. Ю. Летов // Проекты сотрудничества и интеграции для Центральной Азии: сравнительный анализ, возможности и перспективы: материалы международной конференции, Худжанд, 26-28 июня 2007 года. – Бишкек : Общественный фонд Александра Князева (Кыргызстан) и Институт Центральной Азии и Кавказа (Россия), 2007. – С.105-109.
12. Структура ОДКБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.odkb-csto.org/structure/>.
13. Парамонов В., Столповский О. Россия и Центральная Азия: многостороннее сотрудничество в сфере безопасности / В. Парамонов, О. Столповский. – Defence Academy of the United Kingdom: Advanced Research and Assessment Group, 2008. – 15 с.
14. Сыроежкин К. Л. Пути и механизмы решения проблем региона ЦА. Роль и потенциал ОДКБ / К. Л. Сыроежкин // Вызовы безопасности в Центральной Азии. – М. : ИМЭМО РАН, 2013. – С. 131-134.